

לבעינה של תענה

שיחות שנמסרו בבית המדרש על ידי ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א

שיחה תענה
ז' בטבת תשפ"ד
פרשת "ויגש"

”אֵכֶן אֶתְּה אֵל מְסַתֵּר”

תהליכים ומסתרים בדרכה של ההשגחה האלוקית

שבמהלך הגאולה יש צורך להתאזר
ב"עצבים של ברזל" ובסבלנות גדולה.

כמובן, כמו על כל דבר יש
להתבונן גם על כך
בעזרת משקפיים של
תורה. משקפיים
אלו יקנו לנו מבט
של אמונה וסייעו
לנו בנסיוננו לכוון
את עינינו האנושית
אל מול העין
האלוקית. על העין

האלוקית נאמר:² "עֵינֵי ה'
הִמָּה מְשׁוּטְטִים בְּכָל הָאָרֶץ", ומפרש
הרמח"ל שהכוונה היא להשגחת ה'³. לאור
זאת היה רבנו הרב צבי יהודה זצ"ל נוהג
לבאר את הפסוק:⁴ "כִּי עֵין בְּעֵין יֵרְאוּ בְּשׁוֹב
ה' צִיּוֹן", שעל מנת להתבונן במאורע הכביר

"בְּכָל מְקוֹם עֵינֵי ה' צְפוּת"

הרב גדי שליט"א, המשמש כרבה
של יחידה מובחרת
הלוחמת באויבי ה'
וישראל עמו, שיתף
אותי במהלך
שיחת טלפון
שקיימנו הבוקר
בתחושתו שאנו
מצויים בעיצומה
של מלחמה ארוכה
באופן שאיננו רגילים לו,
ועדיין איננו רואים את קיצה,

אפילו מלחמת יום הכיפורים הייתה קצרה
בהרבה, ועל כן נחוץ לעם חוסן רב. השבת
לו שאכן כך, אולם יש לזכור שמלחמת
העצמאות ארכה כעשרים חודשים וגם כעת
אנו עוסקים במערכה חשובה שהיא מעין
'מלחמת העצמאות' חלק ב'. לא לחינם היה
שב ואומר רבנו הרב צבי יהודה זצ"ל¹

² זכריה, פרק ד, פסוק י

³ עיין דרך ה', חלק ב, פרק ו, סעיף ג: "ועל פי אלה הסדרים
מתנהג העולם באמת. ועל אלה הדרכים והענינים הוא
שירמזו הכתובים במליצותיהם, כענין שנאמר: ... 'עֵינֵי ה'
הִמָּה מְשׁוּטְטִים בְּכָל הָאָרֶץ'... הכל נאמר על דרכי ההנהגה
הזאת, כפי הסדרים שסידר. **ואותם המלאכים המופקדים
להשגיח על עניני העולם ולהעמיד עליהם יקראו 'עֵינֵי ה'".**

⁴ ישעיה, פרק נב, פסוק ח

¹ עיין שיחות הרב צבי יהודה-אישים, עמודים 114-115
הערה 34.

תוכנית אלקית זו תצא אל הפועל דרך כל סיבוכי המציאות ומורכבויותיה, כפי שהתורה מגוללת באריכות בפרשיותינו. כאשר יעקב אבינו שולח את יוסף, בן שבע עשרה השנים, לדרך הארוכה והפתלתלה שתסתיים בשבתו על כס משנה למלך מצרים מציינת התורה¹¹: **”וַיִּשְׁלַחְהוּ מֵעֵמֶק חֲבֹרֹן”**. שואלים על כך חז”ל¹²: **”והלא אין חבורן נתונה אלא בהר? ... אמר רבי אחא: הלך להשלים אותה העצה העמוקה שנתן הקדוש ברוך הוא בינו ובין חבר הנאָה שהיה קבור בחבורן”**. כלומר, מסעו העלום של יוסף אל עבר השליטה באימפריה הגדולה בעולם נועד לממש את התוכנית ש”גר יהיה זרעו בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם”. זוהי עצה עמוקה ונסתרת, השוקדת על מימוש תוכנית ברית בין הבתרים, מתוך שימוש בבחירתם החופשית של בני האדם.

הנהגה אלוקית זו נעזרה במסתרים בכך שהאחים הקדושים - **”שְׁבִטֵי יִהְיֶה עֲדוֹת לְיִשְׂרָאֵל”**¹³, ששמותם חקוקים על ליבו של הכהן הגדול גם בהיכנסו לבית קודש הקודשים ביום הכיפורים - ניהלו ויכוח נוקב ועמוק עם יוסף, שגרם להם בסופו של דבר למוכרו למצרים¹⁴.

אף יוסף, כאשר הגיע לכהן כמושל ארץ מצרים, ניהל תוכנית מתוחכמת מאוד במטרה להוביל את אחיו לתשובה, לאהבת אחים ולערבות הדדית¹⁵, שכל אלו הן מתנאי הגאולה, כפי שנקרא בהפטרה בשבת¹⁶: **”הֲנֵה אֲנִי לִקְחָ אֶת עֵץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד אֶפְרַיִם וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל חִבְרוּ חֲבֵרָיו וְנָתַתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת עֵץ יְהוּדָה וְעִשִּׂיתָם לְעֵץ אֶחָד**

והמורכב של **”שוב ה' ציון”** יש לנסות לכוון את מבט עינינו האנושית לנוכח מבטה של העין האלוקית המשגיחה על ישראל ועל כל פרט ופרט⁵. הרי הקב”ה משגיח על כל שריטה ושריטה הנגרמת ללוחם בצבא ה' - כלומר: צבא ישראל הלוחם את מלחמת ה' - והוא לבדו מנהל את העניינים הגדולים הללו.

”נֹדָא עֲלִילָה עַל בְּנֵי אָדָם”

עניינו של ספר 'בראשית' כולו הוא יסודות האמונה, שהם יסוד התורה כולה⁶, כפי שאומרים חז”ל⁷: **”בא חבקוק והעמידו על אחת, שנאמר⁸: 'צַדִּיק בְּאִמּוֹנָתוֹ יִחְיֶה”**. ביכולתנו לקנות את ה'משקפיים' המיוחדות הללו על ידי עיון בפרשיותיהם של השבועות האחרונים, העוסקות במהלך האלוקי שתכליתו המלכת יוסף במצרים וקיום חלומותיו.

בפרשת 'וירא' הקב”ה חושף בפני אברהם אוהבו את תכניותיו העתידיות, ואף כורת עימו ברית נצחית⁹: **”הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאֲבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה. וְאֲבְרָהָם הָיָה לְגוֹי גָדוֹל וְעָצוּם... כִּי יִדְעַתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו...”**. בהתאם לכך, בברית בין הבתרים הוא הודיע לאברהם אבינו¹⁰: **”יִדַע תִּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם”**.

⁵ עיין שיחות הרב צבי יהודה-בראשית, עמוד 380: "בדורות שלנו קורים כל מיני דברים מסובכים בעם ישראל, אבל ככל שעומדים על הכרתם מתוך גדלות של תורה, מתוך אמונה, מתוך אורייתא וקודשא בריך הוא - יותר ויותר תשתכללנה ה'משקפים' שלנו ויתקיים בנו 'כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון... עיניו של האדם הן שטחיות וקצרות רואי, לכן עליו להתרומם מעל החסרון והצמצום של העין האנושית, להתחנך ולהתרגל לכוון את העין שלו לפי עין ד'... אז ראיתו היא לגמרי אחרת... 'עין ד' היא הראייה האמיתית והשלמה".

⁶ עיין פירוש המשניות לרמב”ם, סוף מסכת ברכות: "שדרכי תמיד בכל מקום שיש איזה רמז בעניני אמונה אבאר משהו, כי חשוב אצלי להסביר יסוד מהיסודות יותר מכל דבר אחר שאני מלמד".

⁷ מכות, דף כד, עמוד א

⁸ חבקוק, פרק ב, פסוק ד

⁹ בראשית, פרק יח, פסוקים יז-יט

¹⁰ בראשית, פרק טו, פסוק יג

¹¹ בראשית, פרק לז, פסוק יז

¹² בראשית רבה, פרשה פד, סימן יג; סוטה, דף יא, עמוד א. מובא ברש"י על אתר.

¹³ תהלים, פרק קכב, פסוק ד

¹⁴ עיין שמועות ראי"ה, פרשת וישב, תר"צ

¹⁵ עיין אור החיים, פרק מד, פסוק א

¹⁶ יחזקאל, פרק לז, פסוק יט

את הקונספציה לרסיסים ושטפה אותה בנהרות של דם, הכתה תדהמה את כל המערכות. נס הוא שמאות אנשים מעם ישראל התעשתו, עלו לרכבם ויצאו מיוזמתם הפרטית להציל את ישראל מיד צר.

על הפסוק ”וְלֹא יָכְלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ”²² אומרת הגמרא במסכת חגיגה²³ שהייתה זו תוכחה ללא מילים (מו”ר הרב יעקב כ”ץ שליט”א היה חוזר על דברי הגמרא הללו פעמים רבות). באבחה אחת הם הבינו שבמשך עשרים ושתיים שנה היו שרויים בטעות. לפתע הם הבינו שכל המאורעות שחלפו עליהם בתקופה האחרונה - טענת הריגול, הכסף שהוחזר לשקיהם, הגביע שנמצא באמתחת בנימין וכדומה - היו פרי תוכניתו המתוחכמת של יוסף להשיבם זה לזה. חמש המילים שאמר להם יוסף: ”אֲנִי יוֹסֵף הַעוֹד אֶבְי חַי” שפכו אור חדש על כל שאירע להם במשך השנים הארוכות הללו.

אוסף בזהירות, שיתכן שהם אף הבינו שהם טעו ביחסם לכוחו של יוסף, המגלם את אורו של משיח בן יוסף בגאולת ישראל, כמובא בדברי הגר”א ב’קול התור”²⁴, וזיו איקונין שלו דומה לזה של יעקב²⁵, שדמותו הוא חקוקה בכסא הכבוד²⁶.

וְהָיוּ אֶחָד בְּיָדָי. לכך הוא פועל עד אשר יעלה מבוקשו ויהודה - ראש האחים מבית לאה, שורש משיח בן דוד - יצהיר בפניו שהוא מוכן לשאת בערבותו עבור בנימין¹⁷:
”כִּי עֲבָדְךָ עָרַב אֶת הַנֶּעַר מֵעַם אָבִי... וְעַתָּה יֵשֵׁב נָא עֲבָדְךָ תַּחַת הַנֶּעַר עֶבֶד לְאֲדֹנָי וְהַנֶּעַר יַעַל עִם אֶחָיו”. בנקודה זו מתממשת תכלית תוכניתו המסועפת של יוסף והוא בוחר להתגלות בפני אחיו¹⁸: ”וְלֹא יָכַל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק... וַיִּתֵּן אֶת קְלוֹ בְּבִכְי... וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אֶחָיו אֲנִי יוֹסֵף...”.

”כִּי נִבְהָלוּ מִפְּנֵיו”

מה חלף במוחם של האחים הקדושים באותו רגע? הלוא כעשרים ושתיים שנים הם היו שבויים בקונספציה לפיה הם צדקו בויכוח הישן שניטש בינם ליוסף ביחס לדרך הראויה, ואף שיתפו את בורא עולם בהכרעתם. הם היו כל כך שבויים בתפיסה השגויה שלהם, עד שלמרות שהוא הושיבם בסעודה לפי גילם ולפי אמותיהם, הם לא העלו בדעתם שהוא יוסף אחיהם האובד.
”וַיִּכַּר יוֹסֵף אֶת אֶחָיו וְהֵם לֹא הִפְּרָהוּ”¹⁹! אולם, כעת הכל התנפץ. עתה הם נוכחים שחלומו²⁰: ”וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְאֻלְמִים אֻלְמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהִנֵּה קָמָה אֻלְמָתִי וְגַם נִצְבָּה וְהִנֵּה תִסְבְּיָנָה אֻלְמַתְיָכֶם וְתִשְׁתַּחֲוֶינָה לְאֻלְמָתִי”, שהוא ”אחד מששים לנבואה”²¹,

אכן התגשם והוא כעת מולך על מצרים.

להבדיל, הדבר מזכיר לנו את המציאות שהכתה בנו אך לפני כחודשיים. מזדינה שלמה, מוכשרת ומשגשגת ככל שתהיה, הייתה נתונה בתרדמת תחת התפיסה ש”חמאס מורתע”. כאשר המציאות ניפצה

²² בראשית, פרק מה, פסוק ג

²³ דף ד, עמוד ב: ”רבי אלעזר כי מטי להאי קרא בכי: וְלֹא יָכְלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהָלוּ מִפְּנֵיו - ומה תוכחה של בשר ודם כך, תוכחה של הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה!

²⁴ פרק א, אות ב; עיין עוד שם פרק ב, אות לט: ”אחת מתכונותיו של יוסף, ולא רק בדורו כי אם בכל דור ודור, אשר הוא משיח בן יוסף מכיר את אחיו והם לא מכירים אותו. ומעשה שטן הוא המסתיר את תכונותיו של משיח בן יוסף, שאין מכירין בעקבות משיחא וגם מזלזלים בהם בעוה”ר... כי לולא זאת היה כבר קץ לצרותינו, ואילו ישראל מכירים את יוסף, היינו עקבות דבן יוסף משיחא שהם קבוץ גלויות וכו’, היינו נגאלים כבר בגאולה שלמה”.

²⁵ בראשית רבה, פרשה פד, אות ח

²⁶ בראשית רבה, פרשה סח, סימן יב

¹⁷ בראשית, פרק מד, פסוקים לב-לג

¹⁸ שם, פרק מה, פסוקים א-ג

¹⁹ בראשית, פרק מב, פסוק ח. עיין אור החיים, שם: ”מודיע הכתוב שהם לא הכירוהו, והטעם לצד ראותו ברום המעלות החליטו הבחינה והרחיקו מלבם מחשוב דבר זה”.

²⁰ בראשית, פרק לו, פסוק ז

²¹ ברכות, דף נז, עמוד ב

”וְנֹדְעָה יָד ה' אֵת עַבְדֵי”

בספר זה הוא לומד מן הפרשיות הללו את אופן הנהגת הקב"ה את עולמו³¹: "שבאמת אין הקדוש ברוך הוא מואס יגיע כפיו לעולם, חס וחלילה, ואינו עוזב ומניח את העולם. אלא בשעה שנראה כאילו העולם עוזב ממנו, הענין הוא שאדרבא הרי הוא מחדש טובה לעולמו, ונפלאותיו ומחשבותיו תמיד כל היום רק לתיקונו של עולם, לא לקלקולו, אלא שהוא מסתיר עצתו הסתר גדול מאוד" - כעין הביטוי "עצה עמוקה" - "ואז נמצא העולם כמו עזוב". גם במהלך ההיריון התינוק חבוי ברחם בו חייו הולכים ומתקמים. התינוק ההולך ונולד בתקופה זו הוא גאולת ישראל, שכשלב מקדים ללידתו מופיעים חבלי הלידה המייסרים. אולם, גם כאשר נראה שהעולם עזוב, לאמיתו של דבר הקב"ה אינו עוב את ישראל. רבים שואלים: היכן הוא היה כאשר הרסו את גוש קטיף? היכן הוא היה בשמחת תורה תשפ"ד? היכן הוא היה בשואה? על שאלות כגון אלו משיב הרמח"ל שדווקא "בשעה שנראה כאילו העולם עזוב ממנו... הרי הוא מחדש טובה לעולמו... אלא שהוא מסתיר עצתו הסתר גדול מאוד".

הרמח"ל מביא מקור לדבריו מקורותיו של יעקב אבינו. חז"ל במילותיהם הקצרות פורשים לפנינו את תמונתן המלאה של פרשיותינו³²: "רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינא: מעולם לא אמר יעקב אבינו דבר של בטלה אלא כאן, אמר הקדוש ברוך הוא: אני עוסק להמליך את בנו במצרים והוא אומר 'לְמָה הִרְעֵתָם לִי'³³". יעקב אבינו בא בטרונאי לבניו על כך שגילו את אוזנו של מושל מצרים שיש להם אח נוסף, אולם חז"ל בעוז קודשם מעירים על כך. גם

יוסף חושף בפניהם את יד ההשגחה שהובילה את כל זאת²⁷: "וַיִּשְׁלַחֲנִי אֱלֹקִים לְפָנֶיכֶם לְשׁוֹם לָכֶם שְׂאִרִית בְּאֶרֶץ... וְעַתָּה לֹא אֲתֵם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה פִי הָאֱלֹקִים...". הייתכן?! הרי הם בחרו בבחירתם החופשית ובדעה צלולה לנהוג בצורה שנהגו - התווכחו, השליכוהו לבור ומכרוהו לעבד. הם קיבלו את החלטתם בשום שכל. הם הלוא דנו אותו כבית דין, כפי שמסביר ה'ספורנו'²⁸, ולא נהגו כחבורת פרחים, חלילה. אדרבה, קדושי עליון אלו אף שתפו את הקב"ה במעשה זה²⁹. אכן, אמנם הם פעלו לפי בחירתם החופשית, אך ריבונו של עולם מוליך את הגשמת תוכניותיו דרך ועל ידי החלטותיהם החופשיות של בני האדם. זהו פלאה של ההשגחה האלוהית, הסוללת את דרכה אל יעדיה דרך החופש האנושי.

רק לאחר זמן כה ממושך בן עשרים ושתיים שנים התבהרה בפניהם התמונה במלואה. זהו פרק זמן ארוך יותר משבעים ימיה של מלחמת 'חרבות ברזל' וארוך אף יותר מעשרים החודשים שארכה מלחמת העצמאות. אולם ברי לנו שהקב"ה הוא בעל המלחמות, הוא זורע הצדקות והוא מצמיח הישועות.

במוקד ספרו המרכזי של הרמח"ל 'דעת תבונות', עומד לימוד סודה של 'הנהגת הייחוד' של הקב"ה, שבה הוא מוליך את עם ישראל בימות המשיח, ככתוב בספרים הקדושים³⁰.

²⁷ בראשית, פרק מה, פסוקים ז-ח

²⁸ פרק לז, פסוק יח: "ובזה הודיע מה היה למו בהיות כלם צדיקים גמורים עד שהיו שמונתם לפני ה' לזכרון, אין נועדו לב יחדו להרוג את אחיהם או למכרו... והנה הגיד הכתוב כי ציירו בלבם וחשבו את יוסף לנוכל ומתנקש בנפשם להמיתם בעולם הזה או בעולם הבא או בשניהם, והתורה אמרה: 'הבא להרגך כו'''; שם, פסוק כה.

²⁹ תנחומא, פרשת וישב, סימן ב. מובא ברש"י, בראשית, פרק לז, פסוק לג.

³⁰ עיין במבואו של רבי חיים פרידלנדר זצ"ל לספר, עמוד 70

³¹ אות קמו

³² בראשית רבה, פרשה צא, סימן י. מובא שם בדעת תבונות.

³³ בראשית, פרק מג, פסוק ו

מדוע עשו - כאב טיפוס לרשעי העולם - הולך בראש העדר, כלומר זוכה לשפע וכל טוב ואילו עם ישראל סובל בזנב־העדר ממחסור וייסורים? על כך באה התשובה: **”כברייטו של עולם, דברי שא חשוכא והדר נהורא”**.

אנו עומדים עדיין באמצעה של העלילה, אולם אנו בוטחים בקב”ה ויודעים שההגה של העולם אינו נתון בידיו של ראש הממשלה, של נשיא ארצות הברית או של איש אחר, אלא אך ורק בידי הטובות של הקב”ה, מלאות האהבה והמחשבות הטובות על עם ישראל. הוא יתברך הביאנו לארץ ישראל; בנה לנו מדינה מדהימה; הקים בניין מופלא של תורה, שלא היה דוגמתו מימות חזקיהו; העמיד עולם נהדר של מדע, של צמיחה, של פריחה ושל ארץ משגשת. יחד עם זאת, עדיין יש צורך שילכו ויתבררו דברים נוספים - כגון: ערבות האחים והאחריות על כלל ישראל. אנו הקטנים מתבוננים על ההתרחשויות ומשתדלים לנסות לכוון כל הזמן את עינינו הפרטית לנוכח העין האלוקית הגדולה, **”פִּי עֵין בְּעֵין יִרְאוּ בְּשׁוֹב ה’ צִיּוֹן”**.

הבה נתפלל שנזכה במהרה שהקב”ה יתגלה מתוך ההסתר ברגע אחד, כפי שאירע אצל יוסף, כפי שמתאר ה'חפץ חיים'⁴⁰, ויאמר: אני ה'. או אז תגלה לפנינו המסכת כולה ויתבאר לנו כל שחלף עלינו במשך הגלות הארוכה עד לימינו אנו. אמנם, גם אם התהליך יתארך, אנו נתמלא ב”עצבים של ברזל”, באמונה גדולה ובביטחון ואָמון בו יתברך, המוליך את גאולת ישראל, עד אשר יאמר כל אשר נשמה באפו: ה' אלוקי ישראל מלך.

מיעקב אבינו עצמו הקב”ה הסתיר את האמת לאמיתה כדי להניח לתוכניתו להתקדם. ממשיך הרמח”ל ואומר על כך: **”והיינו, כי כל זמן שהיה יעקב אבינו בצער על פרישת יוסף ממנו, הקדוש ברוך הוא לא היה אלא מגלגל גלגולים להמליך יוסף ולהחיות את יעקב בשלוח, אלא שמתוך שעצה עמוקה היתה, היה הצער עובר על יעקב”**. הדבר משול לאישה הסובלת את משא ההיריון וכאבי הלידה - **”וְתֹאמַר אִם פֶּן לָמָּה זֶה אֶנְכִּי”**³⁴, אולם היא יודעת כי מבעד להם הולכים ונוצרים חיים חדשים. כך גם אנו חווים את ייסורי הורתנו של עובר הגאולה, החבוי במטמוני המאורעות החולפים על כנסת ישראל בתקופתנו.

”וזה בנה אב, שלכל עילוי שרוצה הקדוש ברוך הוא לתת לאדם או לעולם, הנה כל זמן הזדמן הטוב - אינו מזדמן ובא אלא מתוך עומק עצה נסתרת, ועל כן יקרה קודם לו צער”. בכל פעם שברצון הקב”ה לקדם את העולם בשלב נוסף הדברים מופיעים בסדר של **”וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר”**³⁵ - **”ברי שא חשוכא והדר נהורא”**³⁶. זהו סוד כבשונו של עולם³⁷.

לפני שנים רבות שמעתי ממו”ר הרב הדרי זצ”ל את ביאורו של הגר”א לשאלת הגמרא³⁸: **”מאי טעמא עיזי מסגן ברישא והדר אימרי?”** - מדוע העזים השחורות פוסעות ראשונה ורק לאחריהן הכבשים הלבנות? מבאר הגר”א את עומק השאלה³⁹:

³⁴ בראשית, פרק כה, פסוק כט

³⁵ בראשית, פרק א

³⁶ שבת, דף עז, עמוד ב

³⁷ עיין נצח ישראל, פרק לט: ”במה שקודם ביאת הגואל ימצא בעולם הפסד ושנוי המציאות... העדר הויה שיהיה קודם התחדשות הוית דור המשיח”.

³⁸ שם

³⁹ פירוש על כמה אגדות, מאמר כב: ”העניין, שעשו נקרא עז, כידוע בסוד השעיר... וישראל נקראו אימרי, כמ”ש: ’שה פזור ישראל... ועשו... ראשון בגדולתו בעולם הזה, ואחר כך יצא יעקב לירש העולם הבא... מדוע נטל עשו חלקו קודם?...”

ו’א”ל: כברייטו של עולם’ כי כל בריה שבעולם קליפה קודם לפרי”.

⁴⁰ חפץ חיים על התורה, עמוד עט